

Bokmeldinger

Kyrre Kverndokk 2007. *Pilegrim, turist og elev. Norske skoleturer til døds- og konsentrasjonsleirer.*

Linköping Studies in Arts and Science no. 403. Linköping, Linköpings universitet. 294 pp. Ill. Diss. English summary. ISBN 978-91-85895-97-7.

Anmeldt av Anders Gustavsson, Universitetet i Oslo

Den norske kulturhistorikern Kyrre Kverndokk har lagt fram sin doktorsavhandling vid Linköpings universitet i Sverige. Temat avser norska skolresor i nutiden till tidigare nazistiska koncentrationsläger i Polen och Tyskland. Författarens målsättning är att studera frågan om hur det förflutna kan bli meningsfullt för de aktuella skoleleverna. Arrangör för resorna är stiftelsen ”Hvite busser til Auschwitz” som startade sin verksamhet 1992. Avsikten var att motverka nynazism och främlingsfruktan som då hade börjat göra sig gällande både i Norge och ute i Europa. Eleverna som deltagit i resorna har varit i femtonårsåldern, och de har i förväg fått träffa ett så kallat tidsvittne. Detta vittne utgörs av en norsk före detta krigsfånge som suttit i koncentrationsläger och som kunnat berätta om sina erfarenheter och upplevelser. År 2003 deltog cirka 16 000 norska elever i sådana resor, dvs. omkring en fjärdedel av en årskurs.

Dessa resor kan primärt anses ha karaktär av sekulära pilgrimsresor till dödslägren och i tillägg utgöra en form av turistresor. Eleverna besöker en del attraktiva turistmål

utöver dödslägren. Därför har författaren använt både begreppen pilgrim och turist i titeln på boken.

Teoretiskt sett använder sig författaren i stor utsträckning av ritualteorier. Det gäller både Paul Connertons teori om minnesritter och Victor Turners modell för övergångsritter. Kverndokk betraktar skolresorna som minnesritter. I egenskap av övergångsritter kan de delas in i tre delar. Först kommer en förberedelse- eller avskiljningsfas, därefter en intensiv resa som utgör en liminal- eller gränshfas och slutligen en fas med efterarbete. Den senare uppgiften inkluderar en presentation från elevernas sida av intrycken från resan inför lärare, föräldrar och syskon. Detta kan betraktas som ritens initiationsfas. Även vid analysen av innehållet i tidsvittnenas berättelser gör sig en tredelning märkbar. Strukturen består i att de först skildrar överfall, sedan ockupation och slutligen frigörelse.

Fältarbetet som avhandlingen bygger på utförde författaren i form av observationer och intervjuer år 2004. 45 intervjuer har genomförts med 40 personer. Tio intervjuer har gjorts med tidigare koncentrationslägerfångar. Författaren deltog i och dokumenterade alla faserna vid en skolresa, från förberedelserna till själva resan och efterarbetet. Var och en av de tre faserna har fått ett eget kapitel i boken. Studien avser en Osloskola som har anordnat sådana resor sedan 1997. Tio elever utvaldes till nyckelinformanter, och de studerades extra noga. Fem föräldrapar blev intervjuade. Både skolans och informanternas namn är

anonymiserade. Därför har författaren i tryckt form inte i någon större utsträckning kunnat återge det rikhaltiga fotomaterial som insamlades under resan. Vid intervjuerna med eleverna efter hemkomsten hade dessa foton emellertid en väsentlig funktion genom att de hjälpte eleverna att verbalisera sina upplevelser under resan.

I kapitlet om förberedelse- eller avskiljningsfasen får läsaren veta att eleverna hade tjänat ihop pengar för att kunna resa. Insamlingen kunde ske genom försäljning av kakor och våfflor samtidigt som eleverna berättade om sin planerade resa. De mötte också i förväg ett manligt tidsvittne som hade suttit i olika koncentrationsläger under tiden 1942–1945. De fick vidare lyssna till upplevelser från elever, bl. a. äldre syskon, som tidigare varit med om en sådan resa. En dokumentärfilm som en tidigare elev hade gjort från sin resa förevisades också. Före avresan utdelade läraren en skrivbok som skulle tjäna som elevernas privata resedagbok där upplevelser och tankar skulle skrivas ned kontinuerligt.

Ett följande kapitel granskar själva resan som en rituell praxis i spänningsfältet mellan pilgrimstur och turistresa. Bussturen tolkar författaren som första delen av ett liminalt rum utanför det vanliga vardagslivet. Det var då förbjudet att inta alkohol eller andra rusmedel. Alkoholen blev en absolut rituell gräns. Nästa del av det liminala rummet börjar vid framkomsten till koncentrationslägren, som är pilgrimsresans mål. Det blir en skräckfylld resa in i historien där elevernas förväntningar ställs mot en konkret verklighet på en fjärran plats. Många elever började gråta men de tog även många foton med sina kameror. Därmed kunde verkligheten bli ännu tydligare när de kom hem. Under en minnesceremoni i lägren fick eleverna vara aktiva genom att lägga ned blommor, tända en fackla och läsa en text. Vid denna cere-

moniella höjdpunkt var det förbjudet att ta bilder. Efter besöken i dödslägren kom den mer uppsluppna stämningen när eleverna skulle uppleva Krakow som turister. Det viktigaste blev då shoppingen, vilket dagboksanteckningarna tydligt vittnar om.

Ett tredje huvudkapitel presenterar och diskuterar resans tredje fas som består av bearbetningen och redovisningen av reseinttrycken efter hemkomsten till Oslo. Eleverna har skrivit långa rapporter om sina upplevelser och minnen. Dessa skriftliga bidrag, som inkluderar det insamlade fotomaterialet, har författaren fått ta del av och analyserat. I det sammanhanget kommer Paul Connertons teori om minnesriter väl till användning. Det sista steget i den rituella processen bestod av redovisningen i samband med föräldrakvällen. Då intog eleverna den rituella rollen som nya vittnen med personliga vittnesbörd om koncentrationslägren. Uppgiften att hela tiden skapa nya vittnen är egentligen det yttersta målet för dessa resor.

Mitt huvudintryck är att denna avhandling tillför väsentliga aspekter till aktuell forskning på flera områden. Det gäller frågorna om levandegörandet av historien, inte minst den otäcka, som för vår tids människor kan upplevas som diffus även om den numera uppfattas alltmera intresseväckande för många. Pilgrimsforskning som är framträdande i katolska länder, kan också ha sekulära varianter, vilket denna avhandling har visat på. Turismen behöver inte bara vara en nöjes- och konsumtionsindustri utan kan också kombineras med upplevelser av allvarliga och traumatiska händelser för andra människor i förgången tid. Författaren har dessutom gett ett bidrag till den kulturforskning om döden som på de senaste åren har växt sig allt starkare internationellt sett och som blev föremål för ett nordiskt symposium i Oslo i oktober 2008.